

Evan D. G. Fraser
Andrew Rimas

Impérium jídla

Hodování, hlad a vzestupy
i pády civilizací

≡ KNIHA ZLIN

Úvod

Ani jeden z obou autorů knihy, kterou držíte v ruce, nikdy nehladověl; nikdy jsme se naopak neocitli v situaci, kdy bychom se hned uměli rozhodnout, jaké si vybrat k jídlu těstoviny. To je důležité vědět, protože tato kniha je sice o stravě coby historickém, ekologickém, ekonomickém a politickém fenoménu, ale v případě vlastní konzumace jídla jde o vysoce osobní záležitost. Každá rodina má jakousi svou kulinářskou DNA, Evan Fraser byl například v dětství pod vlivem té skotsko-kanadské, zatímco Andrew Rimas litevsko-americké, v tomto druhém případě ještě umocněné existencí prababičky z Alasky. Evan tudíž znal velmi dobře dušeného tuňáka se zeleninou, vepřová žebra v sladkokyselé úpravě a orestované hovězí s brokolicí a mrkví, zatímco Andrew plněné zelné listy a palačinky s kuřecím masem a bešamelovou omáčkou typu Mornay. Když jsme pak trochu povyrostli, oba jsme věděli, že se můžeme těšit na velkou porci zmrzliny, šunkový sendvič z bílého chleba a plněnou tortillu. Stravování nás přitom propojuje s naší minulostí, ale stejnou měrou i naše duše s našimi těly a ty se zemí, takže je dobré vědět, že když použijeme výraz „jídlo“, máme tím na mysli „obživu“.

Z historického pohledu bylo obživou lidstva hrubé a chuťově nevýrazné zrní, které jej udržovalo při životě deset tisíc let. Při konzumaci jídla však nikdy nejde pouze o nějakou péči o buňky, tyto základní jednotky živého organismu, a jejich údržbu.

Žádné zvíře by nikdy nedokázalo kvůli zachování dobrého stavu buněk vymyslet dejme tomu *ganache au crème fraiche*. Kromě toho, že jídlo spouští minimálně dva z příjemnějších stimulů, je tu také vztah mezi člověkem a společností. Je to záležitost družnosti a paměti, která funguje na principu pečiva zvaného madlenka, jak se o něm ve svém díle zmiňuje Marcel Proust, či jako pomyslná rybářská návnada. V nejvyšším vývojovém stadiu to pak je druhá sklenice portského, ždíbec camembertu porovnávaný s anglickým sýrem Stinking Bishop a kousek čerstvě vyloupané ústřice v porcelánové misce. Stravu prostě konzumují všichni živí tvorové, ale člověk to provádí úžasným způsobem.

My jsme ovšem tuto knihu nenapsali, abychom oslavovali gastronomii. Knihovny po celém světě jsou plné publikací rozplývajících se nad všemi těmi pokrmy na jídelních stolech, ostatně i dlouhé pasáže v našem předchozím díle *Hovězí: Dosud nezveřejněné vylíčení, jak mléko, maso a svalovina utvářely svět* jsou bez jakéhokoliv předstírání epikurejského charakteru. Když jsme ale na této knize pracovali, začali jsme se zamýšlet nad tématy tvořícími její osnovu. Ptali jsme se sami sebe, jaký bude mít změna klimatu dopad na to, co jíme, proč ve světě existuje se zdánlivou nevyhnutelností obezita i hlad, zda se půda na naší planetě spálí na prach, a jestli zaměstnanci našich tolik oblíbených supermarketů ve vyspělých zemích jednoho dne zamknou posuvné kryty regálů, za nimiž hučí chlazení, protože v těch boxech už nebude žádné maso.

Podobné otázky jsou samozřejmě velmi starého data, kladli si je v určité podobě už zemědělci, kteří před pěti tisíci lety kypřili písčité koryta potoků podél Eufratu. Znovu pak s nimi přicházeli Římané a mykénští Řekové, ale i mayští rolníci, když se na poloostrově Yucatán ve středověku dívali na oblohu bez jediného mráčku, nebo Kalifornané, ještě než byly vynalezeny

filmové kamery. Dnes, v době vysoce specializovaných hnojiv a plodin vypěstovaných ve zkumavkách, jsme nuceni si dotyčné otázky klást znovu, teď už ovšem musíme hledat i nové odpovědi.

Naše pět tisíc let stará městská civilizace by se dala shrnout do formulace „jsme to, co jíme“. Města od Jericha po New York se vyvinula na základě vzniku a výměny přebytků potravin. Ty se dají označit za bohatství a souvisejí tudíž s uměním, náboženstvím, vládnutím, válčením a všemi významnými druhy kultury – včetně těch, co voní poněkud nelibě. Přepravou kukuřice, pšenice a rýže podél řek, nahoru po odlesněných svazích a nakonec do hrnců a kastrolů anonymních generací jsme v minulosti vybudovali složité lidské společnosti.

Tyto společnosti neboli „říše jídla“ mohou existovat pouze v případě, že dochází ke třem věcem. Za prvé musí zemědělci vypěstovat více potravin, než kolik sami snědí, za druhé potřebují disponovat nějakým prostředkem, kterým je dopraví k poptávajícím zákazníkům, a za třetí je musí být schopni skladovat, aby se z nich, ještě než dojdou ekonomického zhmotnění, nestala pouhá kaše. Pokud jsou tyto tři předpoklady splněny, města prosperují.

Tato skutečnost je ovšem sama o sobě i jádrem problému. Říše potravin totiž mají podobně jako plodiny, na jejichž základě existují, tendenci se rozšiřovat, na rozdíl od pšeničných stébel se však vyznačují sklonem překračovat hranice udržitelnosti, takže se nakonec hroutí. Taková říše může například expandovat v období jen mírného slunečního svitu a drobných dešťů, zatímco když se o několik století později počasí takřikajíc pokazí, rychle se v důsledku chladu zase zmenší. V jiných případech může svou ekonomickou sílu zaměřit na nějakou jednu konkrétní plodinu a svá hladová města pak krmí prostřednictvím specializovaných producentů; tím se

ovšem stává zranitelnou vůči suchu, záplavám a nejrůznějším drobným škůdcům, takže ve chvíli, kdy přijde špatná úroda, se hrouťí. Zmíněné říše také mohou zabírat novou, panenskou půdu, a po jejím vyčerpání se vrhnout na další, až už na svazích nezbude vůbec žádná ornice.

Docházet přitom může ke všem třem jevům najednou. Když se tak stane, dav rozzlobený cenou chleba ničí tržiště. Vlády pak dávají dohromady armády, které by dobyly zelenější a úrodnější údolí, zatímco obyvatelstvo je vytrháváno ze svých kořenů. Přes dřívější ploty se vrací zpět les, přestává se využívat obdělávatelná půda a společnost se zmenšuje. Dochází k tomu znovu a znovu a dochází k tomu i v současné době.

Tato kniha pojednává o tom, jak jsou potraviny, ekonomika, zemědělství a lidské říše součástmi jednoho příběhu. Když jsme tyto součásti zkoumali, zjistili jsme, že s nimi úzce souvisí dvě putování. To první bylo podniknuto na přelomu šestnáctého a sedmnáctého století, kdy se rodil globální trh. Bylo to poprvé, co mohl nějaký obchodník postupně obeplout celý svět – vystupoval z lodě a zase na ni nastupoval, aby mohl nakupovat i prodávat zboží, a choval přitom naději (obvykle mylnou), že se stane úžasně bohatým. Deník jedné z prvních osob, která se o podobnou cestu pokusila, nám umožnil sledovat počátky moderní „potravinové říše“, tohoto systému sestávajícího z opatření vytvořených člověkem, z techniky a půdy propojující zemědělce v Indonésii s bankami v Holandsku nebo peruánské rybáře s úředníky v Evropě.

Druhá cesta se uskutečnila o čtyři sta let později, v roce 2008, a to konkrétně po proudu řeky Jang-c'-tiang v centrální části Číny, tedy středem průmyslové potravinové říše. Řada témat z prvního putování, například eroze a doprava nebo cena ryb v jednom místě a kuřat v jiném, se zde opakuje. Rozsáhlé a složité civilizace se zvětšují a zase zmenšují, nadechují

a vydechují, a to způsobem, k němuž dochází znovu a znovu již od agrární revoluce. Hnojiva jsou dnes pravda kvalitnější, ale to jen způsobí, že pokles produkce bude o to dramatičtější. Forma, jakou vše probíhá, tedy postupný růst potravinového bohatství následovaný nepříjemným pádem, se nezměnila od doby, kdy přestal platit název Úrodný půlměsíc, označující jistá území. Vše se pořád opakuje a my bychom se měli poučit ze skutečnosti, že velké civilizace byly v minulosti vždy budovány na základech, které nejsou o nic pevnější než bláto pod jejich rýžovými políčky. Tyto civilizace se staly otroky potravin a to samé platí i o nás.

Přehrada Tři soutěsky

Řeka Jang-c'-tiang, temná jako dlouho luhovaný čaj, pomalu míjí přelidněné betonové aglomerace v centrální části Číny a nad ní visí hnědý soumrak. Pár kilometrů výš proti proudu její vlny dosud stále narážejí na skalní útesy a břehy bambusového lesa, ale v centru města I-čchang už postupuje vybudovaný kanál, šedivá a stejně nepoddajná jako mrakodrapy tyčící se na zpevněném břehu. Ještě před pár lety se I-čchang dal označit za zapadlou osadu, prostě zapomenuté čínské městečko tak podobné desítkám dalších v tamním údolí. Dnes je to jedno z nových měst Dálného východu, jde ovšem o jakousi rezavějící popelnici, jejíž čtyři miliony obyvatel žijí pod přikrovem ozonu a oxidu uhličitého.

Slunce v tomhle městě moc často nevidíte, zato auta rozhodně ano. Kolem zářivě osvětlených restaurací a nevěstinců, tiché modré záře televizorů za okny bytů a posmutnělých stromů v obrovských květináčích projíždějí jeden za druhým objekty z chromu a plastu, chrlící do vzduchu zplodiny z motorové nafty.

Kdyby byl I-čchang americké nebo evropské město, ocital by se z hlediska počtu svých obyvatel hned za těmi největšími, zatímco v Číně jej člověk jen stěží zaregistruje. Zaujímá však významné ekonomické postavení. Nachází se necelých tisíc kilometrů západně od Šanghaje proti proudu řeky Jang-c'-tiang, na půli cesty mezi průmyslovým pobřežím a obrovskou čínskou

vnitrozemskou metropolí Čchung-čching. To by samo o sobě ještě bůhvíjak důležité nebylo, kdyby zde ovšem nehrál roli jistý geografický faktor, kterým je skutečnost, že I-čchang leží u přehrady zvané Tři soutěsky, největšího stavebního díla, jaké kdy lidstvo vybudovalo.

Fyzický rozměr hráze se vymyká schopnosti lidského mozku formulovat nějakou nadsázku, vyjádřit ji lze podobně jako matematickou konstantu π nebo vzdálenost mezi hvězdami pouze numericky. Těleso přehrady například obsahuje 27 940 000 krychlových metrů betonu a vyztuženo je kovovými podpěrami o celkové váze 256 500 tun, zatímco příslušná vodní nádrž zabrala téměř 642 čtverečních kilometrů a kvůli její výstavbě muselo být přestěhováno 1 130 000 místních obyvatel. Sečteno podtrženo jde o produkt civilizace, který lze opravdu charakterizovat jen prostřednictvím řeči čísel.

Když proplouváte zdymadly v horní části hráze, jako byste vstupovali ocelovou bránou do Brobdingnagu, země obrů z románu *Gulliverovy cesty*. Nachází se zde pět komor, přičemž do každé se vejde dvacet velkých nákladních plavidel; vrata mají na výšku padesát metrů, takže velké výletní lodě, pomalu se šinoucí vpřed, tam najednou vypadají jako pouhé vlečné čluny. Voda v komoře klesne za několik minut o celý metr a cestující na palubách natahují krky, aby dál viděli na oblohu. Pravdou je, že proplout zdymadly proti proudu Jang-c'-ťiang trvá tři hodiny, ale pasažérům to navozuje pocit, jako by vstupovali do jiného světa s naprosto odlišným měřítkem, než jaké má ten pod přehradou. Tok řeky je zde prostě přerušen a člověk nechává vše předchozí za zády.

Tento pocit zažívaný cestujícími je oprávněný. Přehrada Tři soutěsky je skutečně bránou do jiného světa, světa rozkládajícího se daleko za betonovým bludištěm města I-čchang, na jehož okraji Jang-c'-ťiang dosahuje šíře téměř dvou a půl kilometru.

Než Číňané začali proud řeky měnit¹, byla plná různých usazenin pocházejících dokonce až z Himálaje, které přináše-la do své rovinaté, blátivé delty u Šanghaje. Teď už ovšem značnou část těchto sedimentů zachycuje betonový filtr v podobě mohutné hráze, takže jeden místní hydrolog, který si přál zůstat v anonymitě, dokonce říká, že od postavení přehrady se začalo největší čínské město propadat.

Jang-c'-ťiang zemi rozděljuje na dvě poloviny, a to jak fyzicky, tak z pohledu gastronomie. Na jejím severním břehu začíná oblast, kde se pěstuje pšenice, zatímco na jih se táhnou rýžová pole. Dokud řeka zůstává splavná, zajišťují flotily obchodních lodí spojení čínského vnitrozemí na západě s trhy v Šanghaji a tím pádem i v celém světě. Ve chvíli, kdy se Jang-c'-ťiang rozvodní, což jednu dobu dělala pravidelně, ovšem následuje pohroma obrovských rozměrů – v roce 1931 zahynuly při takových záplavách čtyři miliony osob, takže došlo k dosud největší přírodní katastrofě se smrtelnými důsledky v dějinách lidstva².

Dějiny Číny jsou dějinami jejích řek a Tři soutěsky to mají změnit. Podle oficiálních prohlášení je přehrada jakýmsi gigantickým zdrojem obnovitelné a navíc čisté energie, takže každý rok zbaví silně zamořenou zemi stovek milionů oxidu uhličitého a dvou milionů tun oxidu siřičitého vypouštěných do ovzduší. Cílem je také poskytnout milionům rolníků spolehlivý způsob zavlažování, a co je nejdůležitější, povodně už by měly být pouze jednou za století, ne každých deset let jako dříve, takže před záplavami by bylo ochráněno 1,5 milionu hektarů půdy a 15 milionů obyvatel³. Na druhou stranu se kritici obávají, že se přehradní nádrž postupně zanesou a bude připomínat ucpaný odtok z umyvadla nebo vany, jinými slovy prohlašují, že celý projekt je marnotratný a dokonce i nebezpečný⁴. Tito lidé také varují před možností zemětřesení, které by mělo až apokalyptické důsledky, jakož i před útoky

teroristů, a navíc upozorňují, že přehrada mezitím zaostala za vývojem na naší planetě, jelikož vlivem klimatických změn taje led na pólech a dvacáté první století se bude vyznačovat velkým počtem povodní. Projekt se prostě může ukázat jako zbytečný nebo dokonce s vysloveně katastrofálními důsledky, to v případě, že by se uvolnil gigantický proud blátivé vody, který by se valil údolím řeky a způsoboval smrt⁵, přičemž první obětí by se stalo právě město I-čchang.

Tři soutěsky se nicméně staly neobvyklým pomníkem lidského úsilí, v tomto konkrétním případě epochálního stavitelství, a symbolizují stav naší dnešní společnosti. Stonehenge odrážel vztah mezi lidmi neolitu a vesmírem, zatímco pyramidy oznamovaly, že panovníci mají pravomoci od Boha, a teď tu tedy máme přehradu sdělující tím nejokázalejším možným způsobem světu, že Čína je MODERNÍM státem. Už to není země ohnutých rolníků, které živí rýžová políčka, ale šestiproudých dálnic, laboratorních bílých pláštů a přehrad vyrábějících elektřinu pro laptopy, země, kde už je něco tak primitivního jako hroutící se břeh řeky „blátivou“ minulostí. Především je to však země, kde už nikdo nehladoví, kde už si dokonce i chudí obyvatelé mohou v supermarketu kupovat knedlíky z chladicích boxů. V jednadvacátém století už prostě Čína pyšníci se Třemi soutěskami nikdy nemusí mít obavu z hladomoru; je součástí bezpečného, čistého, moderního světa, součástí globální „potravinové říše“.

Tak to tedy alespoň vypadá. Koncem devadesátých let ovšem začalo některé západní odborníky znervózňovat, jaký bude mít globalizovaná Čína vliv na světové trhy s potravinami. Tito experti naznačovali, že tak lidnatá země v žádném případě nebude schopna všechny své obyvatele uživit, zejména ve světle skutečnosti, že se zmenšuje rozloha její obdělávané půdy. Obzvláště poptávka po rýži ze zahraničí podle nich do roku 2030